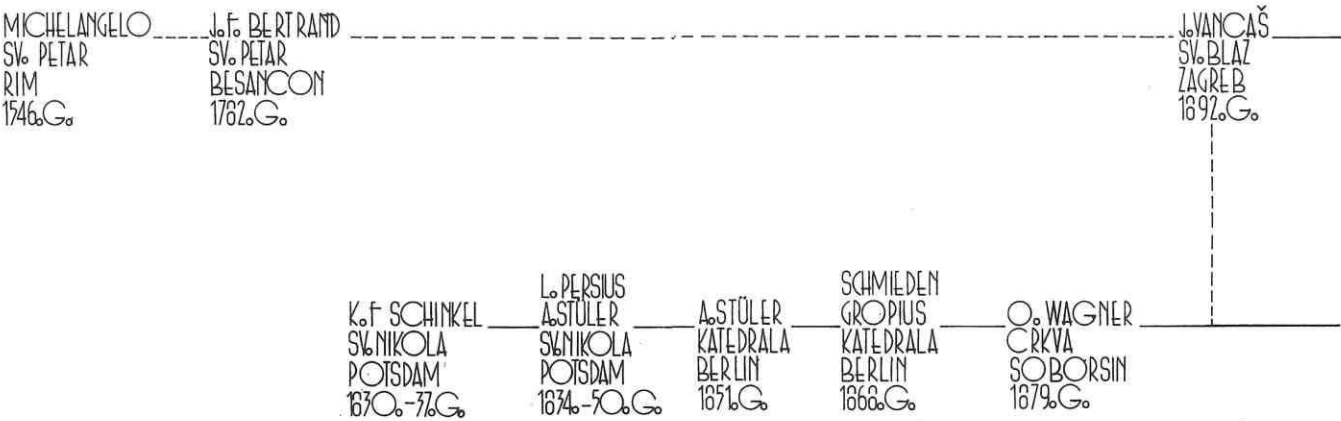
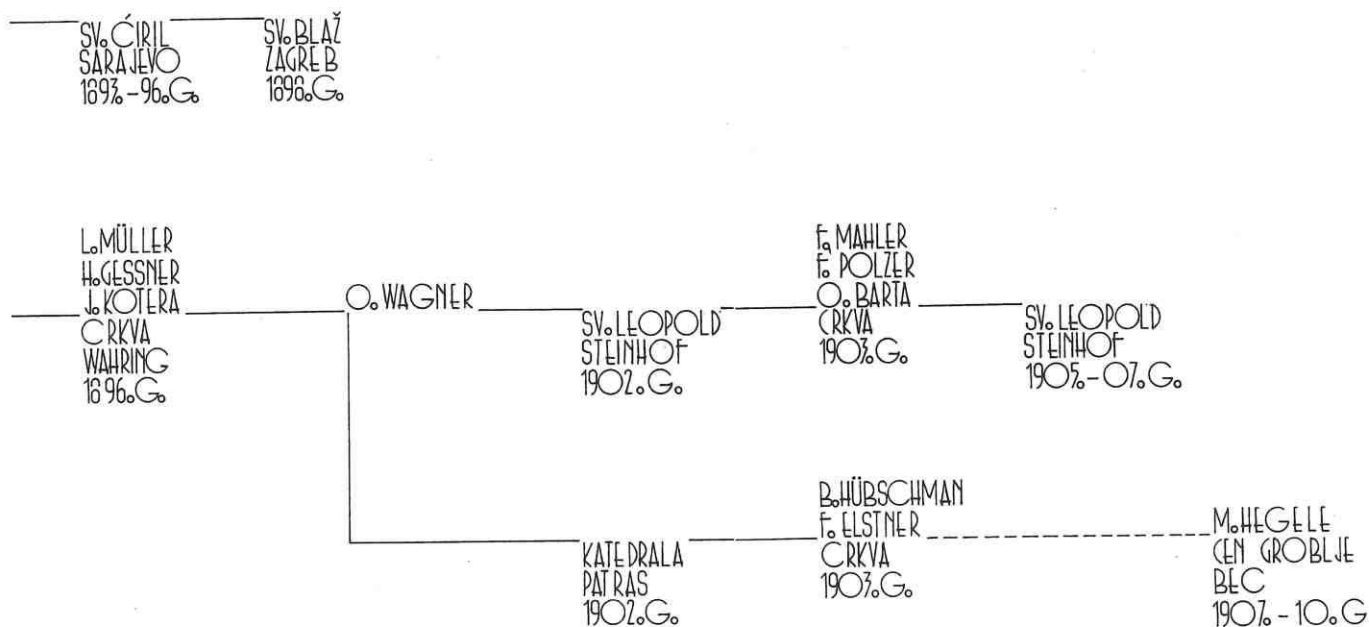

Zlatko Jurić

Centralni tlocrt u srednjoevropskom kontekstu

Dosadašnja povijest arhitekture pokazuje da arhitektonska djela nastaju većinom u uspostavljanju kreativnog odnosa individualnog talenta prema umjetničkim ostvarenjima prethodnih razdoblja. Poput filozofije i književnosti, i za arhitekturu je bitna polazna odrednica precizno poznavanje i proučavanje osnovnih arhitektonskih principa u dugotrajnoj povijesti arhitekture. Upravo činjenica da nova arhitektonska ostvarenja nastaju u kreativnom stvaralačkom dijalogu s prethodnim ostvarenjima pokazuje da se ne može apsolutizirati lokalno mjerilo, jer se umjetničko djelo može kritički vrednovati tek nakon što se uspostavi međudnos s prijašnjim, ali i suvremenim dostignućima. U zapadnoevropskoj povijesti arhitekture pretežno je već dovršen proces stvaranja sistematiziranih povijesnih prikaza čitavih razdoblja. Upravo postojanje prilično precizno definiranih i zato zatvorenih sistema jedan je od osnovnih razloga njihove praktične neprimjenljivosti na primjeru Srednje Evrope i rubnih evropskih područja. Kod nas je upravo u tijeku proces monografskih istraživanja, i tek će trebati pristupiti izradi sistematiziranih povijesnih prikaza arhitekture čitavih razdoblja. Kako je očito određeno kašnjenje prema Zapadnoj Evropi, u umjetničkom prosuđivanju arhitektonskih ostvarenja nastalih na rubnim prostorima evropske kulture u procesu osmišljavanja sistematiziranih povijesnih prikaza potrebno je izbjeći doslovnu primjenu ranije ustanovljenih evropskih apsolutizirajućih kanona. Osnovni je razlog što na rubnim područjima dolazi do pojave određene dugotrajnosti u paralelnom djelovanju različitih umjetničkih htijenja. Daljnja je značajka elastičnije i prilično eklektičko čitanje nekih bitnih principa za pojedina prijašnja razdoblja, tako da se javljaju prilično složene pojave koje se iskazuju kao svojevrsan amalgam između pojedinih glavnih smjerova u suvremenoj evropskoj arhitekturi. Istodobno s izradom sistematiziranih povijesnih prikaza bilo bi izuzetno važno pristupiti izradi nacrtu osnovnog koncepta mogućih komparativnih studija prema srednjoevropskom povijesnom arhitektonskom kontekstu. Raspravu o lokalnom, regionalnom, nacionalnom mjerilu u arhitekturi bilo bi možda najsvrsishodnije voditi služeći se komparativnom analizom konkretnih primjera. Polazište bi bila analiza osnovnih tipoloških i morfoloških elemenata arhitektonske kompozicije. Vertikalna usporedba omogućuje istraživanje mogućnosti prijenosa umjetničkih utjecaja kroz vrijeme. Horizontalna usporedba istražuje sve paralelne pojave i divergencije u određenom vremenskom trenutku među suvremenici. Nacrt moguće vertikalne i horizontalne usporedbe osnovnih morfoloških i tipoloških odrednica arhitektonske kompozicije može se pokazati na primjeru centralnih crkava s kupolom. Arhitekt Karl Friedrich Schinkel gradnjom crkve sv. Nikole u Potsdamu od 1830. do 1837. godine započinje drukčiji pristup razmišljanjima o centralnim crkvama. Napušten je koncept grčkog križa i predložena kvadratična osnova s polukružnom apsidom gdje se nalazi svetište. U kvadratičnu osnovu upisana su u uglovima četiri masivna stubišta između kojih se nalaze veliki polukružni lukovi što s pandantivima omogućuju prijelaz na kružnu osnovu tambura. Osnovna je morfološka odrednica arhitektonske kompozicije kompaktan četvrtasti volumen s ulaznim portikom što čini solidnu bazu valjkastom tamburu s kolonadom stupova nad kojima se diže reprezentativna polukružna kupola. Najbliži suradnici K.F. Schinkela, arhitekti Ludwig Persius i August Stüller, nastavljaju gradnju od 1834. do 1850. godine i dodaju na sva četiri ugla osnovnog volumena vitke, jednostavno oblikovane zvonice. Daljnju arhitektonsku razradu postavljenog modela izveo je

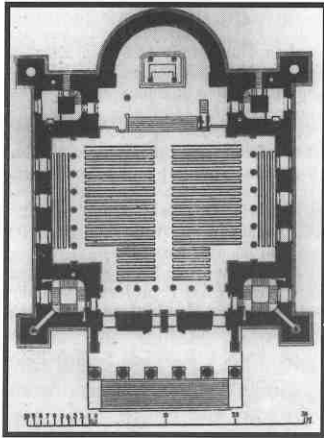
August Stüller u projektu katedrale u Berlinu 1851. godine, gdje je nastavljena tipologija kvadratne osnove s nešto smanjenom polukružnom apsidom svetišta, ali je upisan oktogonali sistem stupova, koji su omogućivali primjenu sistema sfernih nišatrompi za prijelaz s kvadratne osnove na kružnu osnovu tambura. U morfologiji je zadržan koncept kompaktne volumena kao baze na kojoj se diže bogato raščlanjen tambur s centralnom polukružnom kupolom. Uglovni su zvonici nešto bogatije riješeni. Ulazni portik proširen je na trijem duž čitava ulaznog pročelja. Arhitekti Schinden & Gropius u natječajnom projektu katedrale iz 1868. godine ostaju u tipologiji dosljedni kvadratnoj osnovi, ali nastavljaju koncepciju arhitekata Augusta Stüllera za prijelaz iz kvadrata u krug i organiziraju oktogonali unutrašnji prostor gdje su novost četiri upisane polukružne niše na punim stranicama oktogona. U morfologiji postoji kompaktan volumen sa četiri uglovna zvonika i centralnom polukružnom kupolom na valjkastom tamburu. Na ulaznom pročelju ponovno se pojavljuje portik s timpanonom, ali je pristup omogućen monumentalnim stepenicama. Unutar ustanovljenog komparativnog slijeda, koji započinje K.F. Schinkel, izuzetno mjesto zauzima projekt arhitekata Otta Wagnera za crkvu u Soborsinu iz 1879. godine. Neosporni utjecaj arhitekta K. F. Schinkela moguće je objasniti jednogodišnjim studijskim boravkom arhitekta Otta Wagnera na kraljevskoj Bauakademie u Berlinu. Po tipološkim odrednicama Otto Wagner također zadržava kvadratičnu osnovu s apsidom svetišta uz minimalne bočne istake osnovnog volumena. Nosivom konstrukcijom od četiri polukružna luka i sferna trokutapandativa riješen je prijelaz iz kvadratične u kružnu osnovu valjkastog tambura na kojemu se nalazi centralna polukružna kupola. Morfološki je zadržan koncept četvrtastog kompaktne volumena s tamburom i kupolom. Na ulaznom pročelju dva su zvonika i prostorno plitak ulazni portik. Utjecaj arhitekta K.F. Schinkela vidi se i u načinu perspektivnog prikaza, jer je identično odabrana točka gledišta i geometrijska konstrukcija perspektivnog prikaza kao na gradskim slikarskim vedutama Schinkelovih suvremenika. U uspostavljeni komparativni slijedu posebno mjesto pripada arhitektu Josipu Vancašu i projektima za crkvu sv. Blaža u Zagrebu iz 1892. i 1896. godine. Na razini tipologije arhitekt Josip Vancaš u tlocrtnoj organizaciji ne primjenjuje kvadratnu osnovu arhitekta K. F. Schinkela, već ostaje dosljedno unutar akademskih standarda grčkoga križa upisanog u kvadratnu osnovu. Prototip je vjerojatno Michelangelov projekt centralne crkve sv. Petra u Rimu iz 1546. godine. U arhitektonskoj kompoziciji precizno je postavljen i riješen koncept upisivanja centralnoga grčkog križa u kvadrat koji na tri strane dobiva polukružne apside i na prednjem pročelju ulazni portik. Četiri centralno smještena masivna stupa služe kao nosiva potpora polukružnim lukovima i pandantivima s pomoću kojih je riješen prijelaz iz kvadratne u kružnu osnovu tambura što završava monumentalnom kupolom. Osnovna je morfološka odrednica Michelangelova projekta monumentalno mjerilo, što je zapravo bila i osnovna zapreka da se takav monumentalan arhitektonski koncept primijeni u neusporedivo skromnijem mjerilu. Problem je riješio francuski arhitekt J. P. Bertrand projektom crkve sv. Petra u Besançonu 1782. godine, gdje je uspješno ostvarena pretvorba iz monumentalnog arhitektonskog mjerila crkve sv. Petra u Rimu u pragmatično mjerilo. Nakon što je savladan problem mjerila, uslijedila je široka primjena koja se zasnivala na prenošenju akademskom naobrazbom arhitekata na visokim tehničkim školama ili akademijama likovnih umjetnosti.

Organizacija tlocrta na oba projekta iz 1892. i 1896. godine arhitekta Josipa Vancaša tipološki je sasvim u skladu s projektom arhitekta J. F. Bertranda, koji je vjerojatno s vremenom postao obavezan akademski standard. Elementi arhitektonske kompozicije, kojima se arhitekt Josip Vancaš približava projektu crkve u Soborsinu arhitekta Otta Wagnera, morfološki su jer je evidentna sličnost oblikovanja ulaznog pročelja sa zvoncima i ulaznim portikom kao i sličnost u odabiru točke gledišta i geometrijske konstrukcije perspektivnog prikaza. U projektu kapele sv. Ćirila i Metoda u nadbiskupskom sjemeništu u Sarajevu iz 1893 - 1896. godine tipološki je organizacija tlocrta bliža kvadratnoj osnovi, i dalje je zadržana koncepcija s polukružnim lukovima i pandantivima kao nosivom konstrukcijom kupole. Na razini morfologije zadržan je koncept kompaktnog četvrtastog volumena s tamburom i kupolom, ali je novost oblikovanje ulaznog dijela. Napuštena je ideja portika ili trijema - zamišljen je kao kompaktan volumen s velikim polukružnim prozorom i centralno smještenim tornjićem. Nakon što je 1894. godine arhitekt Otto Wagner imenovan profesorom specijalne škole za arhitekturu na Akad. der Bild. Künste u Beču, njegovi studenti Hubert Gessner, Anton Schania, Ludwig Müller i Jan Kotéru u studentskim projektima župne crkve u Währingu nastavljaju 1896. godine s tipološkom i morfološkom analizom centralnih crkava. Hubert Gessner polazi od zatvorene kvadratne osnove i pažljivo razrađuje i povećava dimenziju polukružne apsise svetišta, a u morfologiji nalazimo kompaktan četvrtasti volumen sa zvoncima na prednjem pročelju i centralnu kupolu sastavljenu od više sfernih segmenata. Ludwig Müller polazi također od kvadratne osnove, ali kao protutežu polukružnoj apsidi svetišta predlaže polukružni apsidalni volumen na ulaznom pročelju. U morfologiji su zadržani uglovni tornjevi, ali više kao skulpturalni akcent. Uveden je centralni crkveni zvonik na prednjem pročelju u ulaznoj osi, što korespondira s projektom kapele sv. Ćirila i Metoda arhitekta Josipa Vancaša iz 1893 - 1896. godine. Projekt Jana Kotéru na tipološkoj razini također polazi od kvadratne osnove a u zasnivanju prostora svetišta od istraživanja Huberta Gessnera i Ludwiga Müllera. Najveće su inovacije na morfološkoj razini, gdje su zadržani zvonici na ulaznom pročelju, a uglovni tornjevi centralnog volumena uglavnom su skulpturalne naravi. Novost je čelična konstrukcija staklene piramidalne kupole koja je omogućivala specifično zenitalno svjetlo u unutrašnjosti crkve. Daljnja promišljanja osnovnog modela daje arhitekt Otto Wagner natječajnim projektom crkve sv. Leopolda na Steinhofu iz 1902. godine, koja je sagrađena od 1905. do 1907. godine. Zadržana je polazna tipološka odrednica – kvadrat s apsidom svetišta koje je postalo četvrtasto, i produžen je ulazni pretporostor. Neznatno su istaknute bočne stranice osnovnog volumena. U morfologiji zvonici na ulaznom pročelju postaju postamenti za skulpturalne akcente, a pristupni se portik preobražava u lagani metalni baldahin i četiri stupa sa skulpturalnim akcentima ispred velikoga polukružnog prozora. U arhitektonskoj kompoziciji primijenjen je princip s dvjema centralnim kupolama. Bitna je novost što su na svim prijašnjim primjerima uvijek bile dvije identične polukružne kupole. Inovativno je što arhitekt Otto

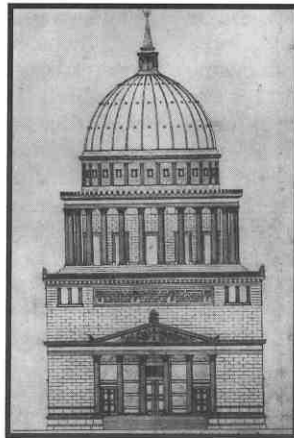
Wagner vanjsku kupolu radi kao polukružnu, a unutrašnja mu je sastavljena od sfernih segmenata. U brojnim studijama pažljivo je promišljen sistem prijelaza s kvadratične na kružnu osnovu, što je vidljivo iz raznih oblika tambura, od četvrtastog sa segmentiranim lukovima do kompaktne oktogonalne prizme. Istodobno arhitekt Otto Wagner radi projekt katedrale u Patrasu 1902. godine. Pritom eksperimentira kad na centralnu kružnu osnovu dodaje kompaktan volumen pristupnog portika s dva zvonika i bočnim pravokutnim apsidama. Morfologija je vrlo slična onoj crkve sv. Leopolda, ali je novost specifičan stožasti tambur na kojem je smještena centralna polukružna kupola. Istraživanja studenata prof. O. Wagnera iz tog razdoblja slijede dva osnovna smjera. Oskar Barta, Franz Polzer i Fritz Mahler nastavljaju tipološke i morfološke studije centralnih crkava kvadratne osnove. Oskar Barta u morfologiji ispušta zvonike na prednjem pročelju i predlaže vanjsku kupolu kao segmentiranu. Fritz Mahler na centralni volumen dodaje kvadre bočnih apsida, a polukružna kupola i valjkasti tambur jedinstveni su element arhitektonske kompozicije. Franz Polzer također polazi od kvadratične osnove, ali dodavanjem kompaktnih volumena ulaznog pretprostora s trijemom i bočnih apsida i apsida svetišta čini otklon prema određenoj vrsti grčkog križa. Drugi smjer tipoloških i morfoloških studija slijede Bohumil Hübschman i Ferdinand Elstner, koji polaze od kombinacije kružno-kvadratne osnove, pri čemu razradom nastaju osnovne kompleksne organizacije. Bohumil Hübschmann u morfologiji zadržava portal i dva zvonika na ulaznom pročelju, a kupola dobiva segmentiran oblik uz specifično oblikovanje tambura. Ferdinand Elstner napušta princip s dva zvonika na ulaznom pročelju i stvara specifičnu nosivu konstrukciju od dva međusobno okomita pilona na svakom uglu za polukružnu kupolu. Istraživanja arhitekata Otta Wagnera i njegovih studenata dovršio je arhitekt Max Hegele crkvom na centralnom groblju u Beču, izgrađenom od 1907 do 1910. godine. Tipološki su na centralnu kružnu osnovu dodani volumeni postranih apsida pravokutne osnove i kompaktni volumen ulaznog portala. U arhitektonskoj kompoziciji crkveni su zvonici na prednjem pročelju i ulazni portik morfološki pretvoreni u određenu varijaciju egipatskih pilona, a zbog kružne osnove centralna je polukružna kupola postala izrazit vertikalni akcent čitave kompozicije. Analizirajući komparativnom metodom projekte za sakralne objekte u srednjoevropskom kulturnom prostoru možemo uočiti osnovni smjer razmišljanja koji je u prvoj polovici 19. stoljeća iskazan u djelu arhitekta Karla Friedricha Schinkela i njegovih najbližih suvremenika, a u drugoj polovici 19. stoljeća dominira djelo arhitekta Otta Wagnera i njegova kruga. Djelo arhitekta Josipa Vancaša po temeljnim je odrednicama ambivalentno, jer je izvan osnovnog smjera zbivanja, ali se nekim elementima oblikovanja i grafičkog prikaza dodiruje s bitnim odrednicama vremena. Iako je djelo arhitekta Josipa Vancaša pretežno uključeno u akademsku tradiciju i stoji donekle po strani od glavnog tijeka zbivanja u srednjoevropskoj arhitekturi, u osnovnim stvaralačkim značajkama potpuno je ravnopravno suvremenoj srednjoevropskoj arhitektonskoj produkciji druge polovice 19. stoljeća.

1.1. Karl Friedrich Schinkel: Tlocrt crkve sv. Nikole u Potsdamu, 1830.g.-1837.g.

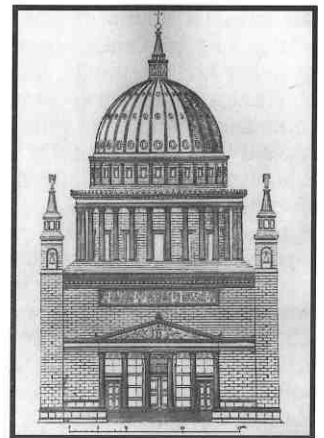
32

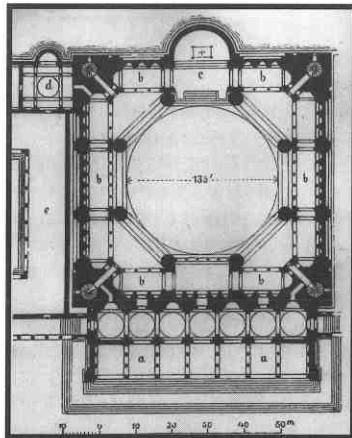
1.2. Karl Friedrich Schinkel: Pročelje crkve sv. Nikole u Potsdamu, 1830.g.-1837.g.

2.1. Ludwig Persius - August Stüler: Pročelje crkve sv. Nikole u Potsdamu, 1834.g.-1850.g.

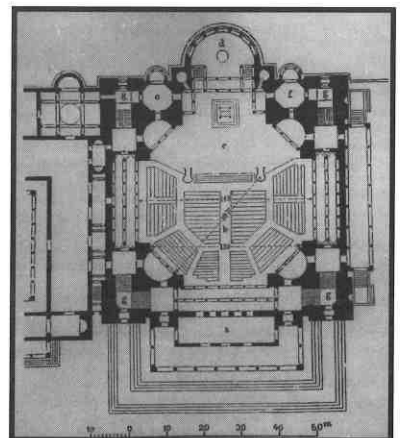
3.1. August Stüler: Tlocrt katedrale u Berlinu, 1851.g.

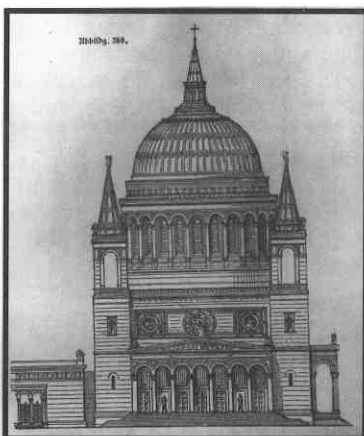
3.2. August Stüler: Pročelje katedrale u Berlinu, 1851.g.

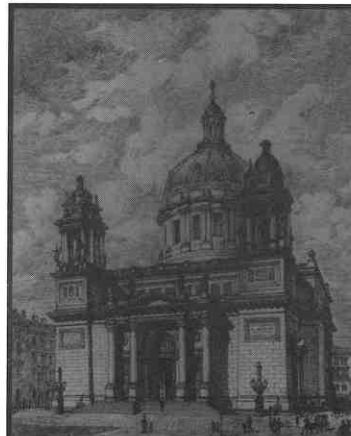
3.3. Gropius & Schmieden: Tlocrt katedrale u Berlinu, 1868.g.

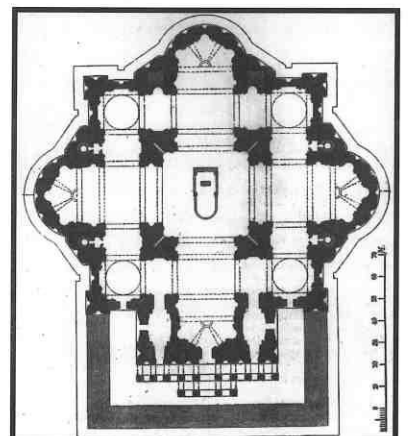
3.4. Gropius & Schmieden: Pročelje katedrale u Berlinu, 1868.g.

4.1. Otto Wagner: Perspektiva crkve u Soborsinu, 1879.g.

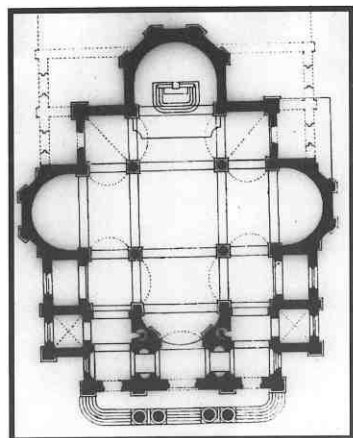

5.1. Michelangelo: Tlocrt crkve sv. Petra u Rimu, 1546.g.

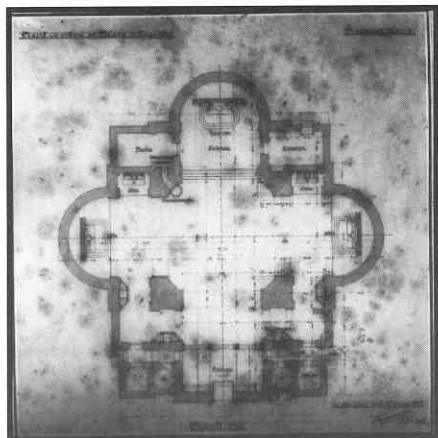

5.2. J. F. Bertrand: Tlocrt crkve sv. Petra u Besançonu, 1782. g.

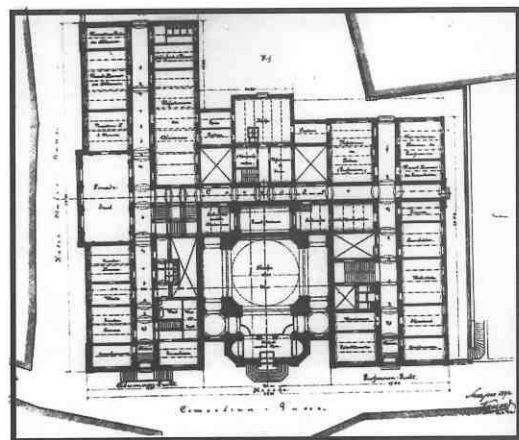
6.1. Josip Vancaš: Tlocrt crkve sv. Blaža u Zagrebu, 1892.g.

6.2. Josip Vancaš: Prednje pročelje crkve sv. Blaža u Zagrebu. 1892.g.

7.1. Josip Vancaš: Tlocrt kapele sv. Ćirila i Metoda u Sarajevu, 1893.g.-1896.g.

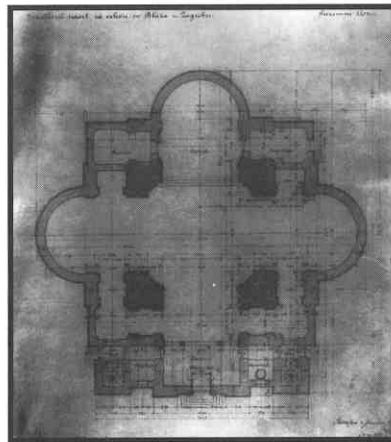
7.2. Josip Vancaš: Perspektiva kapele sv. Ćirila i Metoda u Sarajevu, 1893.g.-1896.g.

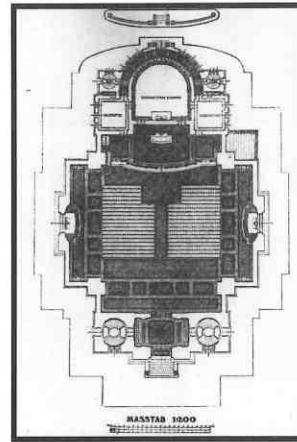
8.1. Josip Vancaš: Prednje pročelje crkve sv. Blaža u Zagrebu, 1898.g.

8.2. Josip Vancaš: Tlocrt crkve sv. Blaža u Zagrebu, 1898.g.

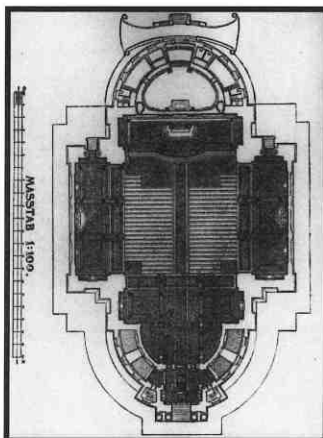
9.1. Hubert Gessner: Tlocrt crkve u Währingu, 1896.g.

9.2. Hubert Gessner: Pročelje crkve u Währingu, 1896.g.

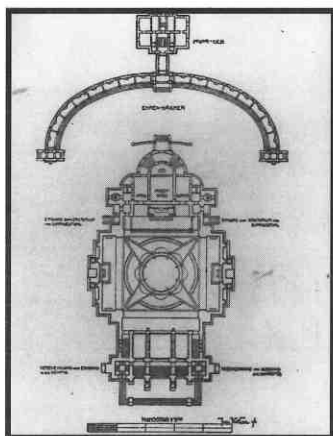
9.3. Ludwig Müller: Tlocrt crkve u Währingu, 1896.g.

9.4. Ludwig Müller: Pročelje crkve u Währingu, 1896.g.

9.5. Jan Kotěra: Tlocrt crkve u Währingu, 1896.g.

9.6. Jan Kotěra: Pročelje crkve u Währingu, 1896.g.

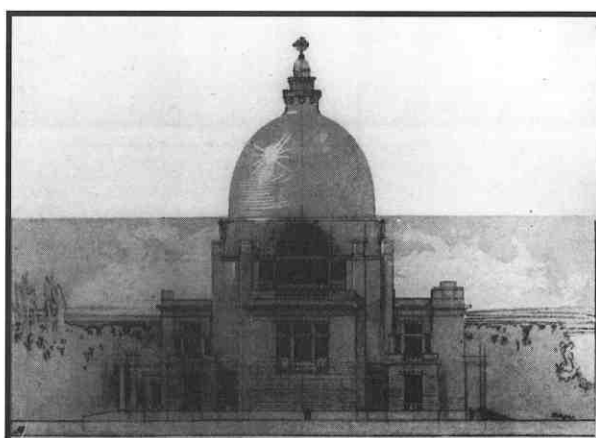
10.1. Otto Wagner: Ulazno pročelje crkve sv. Leopolda na Steinhofu, 1902.g.

11.1. Oskar Barta: Perspektiva župne crkve, 1903.g.

11.2. Franz Polzer: Pročelje župne crkve, 1903.g.

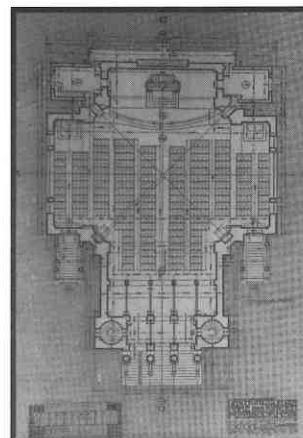

11.3. Fritz Mahler: Pročelje župne crkve, 1903.g.

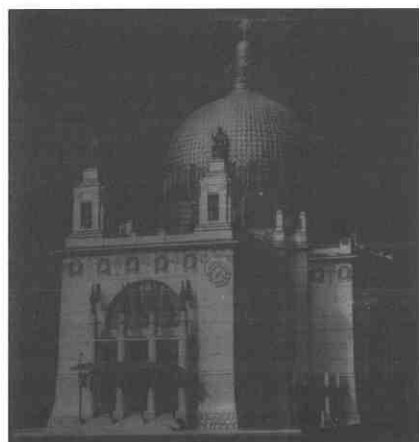
35

12.1. Otto Wagner: Tlocrt crkve sv. Leopolda na Steinhofu, 1905.g.-1907.g.

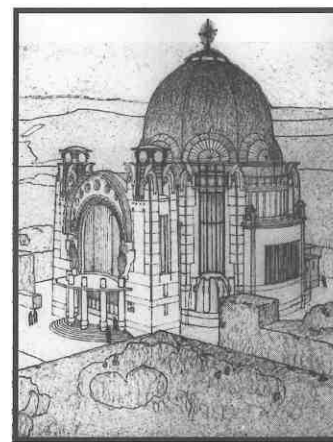
12.2. Otto Wagner: Model crkve sv. Leopolda na Steinhofu, 1905.g.-1907.g.

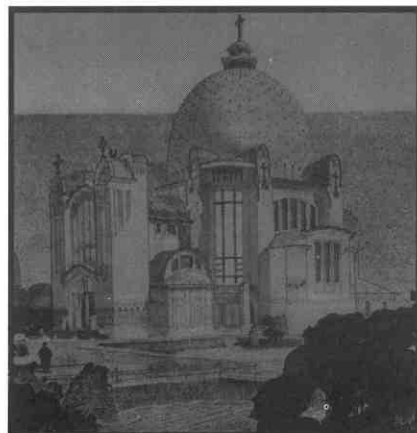
13.1 Otto Wagner: Perspektiva katedrale na Patrasu, 1902.g.

14.1. Bohumil Hübschman: Perspektiva župne crkve, 1903.g.

14.2. Ferdinand Elstner: Perspektiva župne crkve, 1903.g.

15.1. Max Hegele: Crkva na centralom groblju u Beču, 1907.g.-1910.g.

